

GÖÇLERİN KAYIP ÇOCUKLARI VE HAK MAĞDURİYETLERİ

Hasan ÇETİNEL*

E-mail: hasancetinel@nevsehir.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9851-2711>

Citation/©: Çetinel, H. (2022). Göçlerin kayıp çocukları ve hak mağduriyetleri. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 141-162.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1100800>

Öz

Korku ve kaygı gibi negatif duygularla anılan bir çağda yaşıyoruz. Zorunlu göçler bu negatif duyguların, göçe zorlanan insanlar için artık gündelik hayatın egemen duyguları haline geldiği kriz zamanlarıdır. Göç hareketliliğini yaratan temel nedenler arasında, toplumsal kargaşalar, terörizm ve savaşlar gibi siyasi sorunlarla birlikte kitleleri etkileyen fakirlik, açlık ve işsizlik gibi ekonomik temelli sorunlar ön plandadır. İnsanlığın köklü problemlerinden göçlerin temel mağdurlarının kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi dezavantajlı gruplar olduğu da bir gerçektir. Göç, hayatın olağan akışının kesintiye uğradığı, aile gibi en temel sosyal yapıyı tehdit eden bir olgu olarak, özellikle çocuklar için güvensiz, tehlikeli bir sürece işaret etmektedir. Ebeveyninden birisini veya her ikisini kaybeden; aile bütünlüğü korunsa da güvenlik gibi gerekçelerle binlerce kilometre yolu kaçak yollarla ve zorlu engelleri aşarak kat etmek zorunda kalan çocuklar, her zaman hedefledikleri güvene kavuşamamaktadırlar. Göçlere zemin hazırlayan sorunların hız kesmediği dünyada, göç güzergâhında bulunan kilit ülke Türkiye'nin, Suriye ve Afganistan krizleri sonrası yaşanan göç dalgalarına karşı insani ve dini değerleri ön planda tutan yaklaşımı genel anlamda takdir toplamıştır. Göçmen

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Falültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Din Bilimleri Anabilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

politikaları bağlamında göçmen çocukların duygusal travmalardan korunmaları, güvenliklerinin sağlanması, eğitimleri önem arz etmektedir. Bu araştırmada, göçlerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri, “çocuk terki”, “çocuk düşmanlığı” gibi literatürde yer eden kavramlar üzerinden içerik analizine tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Göç, Çocuk Terki, Çocuk düşmanlığı, Eğitim hakkı.

MISSING CHILDREN OF MIGRATIONS AND THEIR RIGHTS DEPRIVATION

Abstract

We live in a time that is associated with negative emotions such as fear, anxiety and worry. Forced migrations are a time of crisis when the above-mentioned negative emotions become the dominant emotions of daily life for the people who were forced to migrate. Among the main reasons that create the migration mobility, to which Eastern societies geographically and mostly Muslim masses are exposed, the economic-based problems such as poverty, hunger and unemployment, which affect large masses, are at the forefront, along with political problems such as social internal turmoil, terrorism and wars. It is also a fact that the main victims of migration, one of the deep-rooted problems of human history, are disadvantaged groups of people such as women, children and the elderly. Migration, as a phenomenon that threatens the basic social structure that has value for the individual and society, such as family, where the ordinary flow of life is interrupted, points to an insecure and dangerous process especially for children. Losing one or both of their parents, even though family integrity is preserved, children who have to travel thousands of kilometers illegally and overcoming difficult geographical obstacles for reasons such as life safety cannot always achieve the security and peace they aim for. In a world where the problems that create the basis for migration do not slow down, Turkey, as a key country on the migration route, has received general appreciation for its approach that prioritizes humanitarian and religious values against the migration waves caused by the Syrian and Afghani crises. In the context of immigration policies, it is important to protect children from the emotional traumas caused by migration, to ensure their safety, education and employment. In this research, the negative effects of migration on children are subjected to content analysis through concepts in the literature such as “child abandonment”, “misopedia”.

Keywords: Religious education, Migration, Child abandonment, Misopedia, Right to education.

Giriş

Korku ve kaygı gibi negatif duygularla anılan bir çağda yaşıyoruz. Göçler bu negatif duyguların, göçe zorlanan insanlar için gündelik hayatın egemen duyguları haline geldiği kriz zamanlarıdır. Göç hareketliliğini yaratan temel nedenler arasında, toplumsal kargaşalar, terörizm ve savaşlar gibi siyasi sorunlarla birlikte kitleleri etkisi altına alan fakirlik, açlık ve işsizlik gibi ekonomik temelli sorunlar ön plandadır.

Göç nedeniyle evinden, doğup büyüdüğü coğrafyadan kopan birey, bilinmezlerle dolu bir serüvene adım atar. Bu süreç onun için yalnızca yaşamının devamlılığına, fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik tehditler barındırmaz. Aynı zamanda varoluşunun filizlendiği fiziksel ve sosyal çevreden kopuşu sonrası, kültürel anlamda ve kimlik bağlamında farklılaşacağı, kaçınılmaz değişimlerle yüzleşeceği, yeni sorgulamalarda bulunacağı bir aşamaya da işaret eder. Bireyin içine doğduğu kültür, onun kök saldığı, filiz verip serildiği toprak gibidir. Göçmenlik yoluyla kültürel ortamından kopan birey, karşılaştığı sosyokültürel çevrede büyük ölçüde yabancı olma deneyimini çok boyutlu olarak yaşar. Yabancılaşma duygusu bireyi öncelikle psikolojik olarak kendi sosyokültürel öğrenmelerini kesintiye uğratmak suretiyle varoluşsal bir kırılmalığa sürükler. Sosyolojik bir oldu olan göçün, sosyolojik boyutlarını derinlemesine tecrübe eder.

“Göç olgusunun bireyin bütünsel bakış açısı üzerine etkisi nedir?” gibi bir soruya, ilahi dinlerin insanoğlunun yaratılışına dair anlatılarına dayalı bir cevap aranır, olasıdır ki cennete doğmuş Adem ve eşi Havva'nın, kaygı ve korkulardan uzak, sonsuz nimetlerle donatılmış cennetten dünyaya indirilişlerini ilk göç olarak nitelemek mümkündür. Cennetin nimetlerle dolu ortamından sonra Adem ve nesli için dünyaya alışmak, zorlu koşullar altında varlığını sürdürmek, hayata tutunmak temel kaygılar olarak başlangıçtan bugüne var olagelmışlerdir.

Sosyolojik açıdan göçleri ortaya çıkaran sebeplerin başında öncelikle hayatta kalmak ve daha iyi yaşam koşullarına erişmek motivasyonunun olduğunu söylemek mümkündür (Ekici & Tuncel, 2015, s. 10). Yaşamın kendisine ve yaşam kalitesine yönelik bir tehdit olmadığı sürece insanın zorunlu göç olgusu tehdidi altında, yaşadığı toprakları terk etmesi söz konusu değildir. Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiğine göre şeytan, Adem ve eşini kandırırken onlara şu şekilde hitap etmişti: “Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: "Rabbimizin sizi bu ağaçtan menetmesi melek olmanız veya burada (cennette) temelli kalmanızı önlemek içindir." (A'raf, 7/20). Yani şeytan onları, sonsuz nimetler içerisinde mutlu-mesut yaşadıkları cennetten uzak kalmakla korkutmuştur. Bu korkutmayla karşı karşıya kalan Adem ve eşi Havva, hatalı karar vererek kendilerine yasaklanan ağaçtan yemişler, akabinde de korkularıyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bütün göç hareketlerinde benzer varoluşsal ihtiyacın izlerini görmek mümkündür. Adem ve nesli için dünya, gerçekte ait oldukları ve her türlü kaygıdan, korkudan azade yaşayageldikleri, yaratılış sonrası gözlerini sonsuz nimetlerine açtıkları

cennetten kopuş ve bir anlamda dünyaya, dünyanın darlıklarına, sınırlıklarına ve ölümle sonlanacak bir varoluş macerasına göç anlamı taşımaktaydı.

Hz. Muhammed'in, "Dünyada bir yabancı ya da yol çocuğu (göçmen) gibi ol!" (Hanbel, 2001, s. 243) mesajı da insanın dünyadaki varlığının tekinsiz doğasına işaret etmektedir. "Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine dua ederler." (es-Secde, 32/16) ayetinin de işaret ettiği üzere dünyadaki varlığı bir yolcuya benzetilebilecek olan mümin, yola değil hedefine odaklanmalıdır. Ebedi yurt olan ahirete doğru alınan yol, dünyaya duyulan aşırı sevgi ve bağlanma yoluyla değil, ancak ahirette insanı bekleyen hesap ve ceza düşüncesinin ağırlığı altında, korku ve ümit arasında yürünmelidir. İçine doğduğu, çocuğu olduğu coğrafyayı ve kültürü terk eden, tümüyle yabancı bir kültürel çevrede varlığını sürdürmek durumunda olan bir göçmene hâkim olan duygu da yolda olmanın, barınaksız, evsiz, yurtsuz olmanın doğası gereği kaygıdır, endişedir ve korkudur. O, neyi ne kadar sahiplenebilir. Evinden, yurdundan kopan ve yalnızca yanına alabildiği kadar mülkü olan bir göçmen tehditlerle dolu bir dünyada yol alırken temel kaygısı aslında canını korumaktır. Dedeoğlu ve Gökmen, göçe zorlanan dezavantajlı grupların durumuyla ilgili Peter Stalker'ın şu sözüne yer verirler: "*Kazananların ve kaybedenlerin dünyasında, kaybedenler ortadan kaybolmaz fakat gidecek başka bir yer ararlar.*" (Dedeoğlu & Gökmen, 2011, s. 7). Bir göçmenin işaret ettiğimiz psikolojisini, Lübnan kökenli göçmen bir ailenin Fransa'da büyüyen çocuğu, yazar Amin Maalouf, "Ölümcül Kimlikler" eserinde şu şekilde ifadeye çalışır: "*İnsan sığınmacı olmadan göçmen olur; bir ülkeye gelmeden önce başka bir ülkeyi terk etmek zorunda kalmışsınızdır ve bir insanın terk ettiği yurduna karşı olan duyguları asla basite alınamaz. Gidilmişse, reddettiğiniz şeyler - baskı, can güvenliği yokluğu, yoksulluk, gelecek endişesi - olduğu içindir. Ama bu reddediş sıklıkla bir suçluluk duygusuyla atbaşı gider. Terk ettiğiniz için kendinizi suçladığınız yakınlarınız, içinde büyüdüğünüz bir ev, nice nice hoş anı vardır. Dil ya da din, müzik, sürgün dostları, kutlamalar, mutfak gibi hiç kopmayan bağlar da vardır.*" (Maalouf, 2019, ss. 35-36). Eserlerinin satır aralarında bir göçmenin psikolojisine dair edebi olduğu kadar göç olayının realitesi hakkında psikolojik tahlil ve çözümlenelerde bulunan Maalouf, göç edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek eseri *Yolların Başlangıcı*'nda, göç ettikleri yıllarda bir Osmanlı toprağı olan Lübnan'dan Küba, Amerika, Fransa gibi dünyanın değişik coğrafyalarına göç eden atalarının izini sürer. Geride kalan bir valizdeki fotoğraflardan, küçük notlardan ve mektuplardan yola çıkarak başta dedesi Butros ve onun kardeşi Cebrail üzerinden zorlu göç hikâyelerini, bu insanların tutumlarını ve duygularını tasvire, anlamaya ve hislerini okuyucusuna aktarmaya çalışır. Havana'ya kardeşi Cebrail'i görmeye giden, ilk zamanlar sefil ortamlarda konaklamak zorunda olan dedesi hakkında şu söyledikleri bir göçmenin kaygı odaklı psikolojisini yansıtmaya açısından anlamlıdır: "*Bu koşullarda Havana'da pek fazla kalmış olamazdı; kardeşinin dükkânının üstündeki tavan arasında sayısız geceler uyumuş olamazdı. Ne de olsa, göçmen olmak için yaratılmamıştı o. Göçmen, gündelik aşığılama tayinini yutmaya hazır olmalıdır her zaman; yaşamın ona*

“sen” diye seslenmesini, aşırı bir teklifsizlikle sırtına ya da karnına vurmasını kabul etmelidir.” (Maalouf, 2004, s. 86).

Buraya kadar göçün varoluşsal yönü üzerine, göçe eşlik eden korku, kaygı, endişe vb. duygulara yetişkin çocuk ayırımı yapmadan göndermelerde bulunuldu. Bir yetişkin için dahi güvensiz bir doğaya sahip göç olgusunun çocuklar için ne ifade ettiğine gelince, çocuk kimliği üzerinden “göç olgusu karşısında çocuk” başlığı altında, konu psikolojik, sosyolojik ve eğitsel boyutlarıyla, çocuk edebiyatından örneklere de başvurularak, analize devam edilecektir.

1. Göç Olgusu Karşısında Çocuk

Az ya da çok sayıda bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasi sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru yaptıkları kalıcı hareket olarak tanımlanabilecek olan göçler (Marshall, 2020, s. 685), özellikle de zorunlu göçler, ailenin hem ebeveyn hem de çocuk için bir çeşit türbülansa girdiği kriz zamanlarıdır. Bu araştırmada daha çok küreselleşme ve değişimin hız kazandığı, etnik farklılıklara dayalı krizlerin arttığı, bazı çok etnik kökenli devletlerin dağıldığı dünyada hız kesmeyen ve her gün yeni küresel göç dalgaları şeklinde gerçekleşen (Giddens, 2012, s. 544) zorunlu göçler karşısında çocuk olgusuna odaklanılmaya çalışılmıştır.

Çocuğa dair herkes tarafından kabul gören bir tanım vermek mümkün olmasa da yaygın kabul, bireyin gelişim dönemleri açısından ergenlikten önceki dönemin çocukluk olarak kabul görmesidir. Birleşmiş Milletler, çocuk haklarına ilişkin sözleşmesinin birinci maddesinde, on sekiz yaşı bir sınır olarak belirler (Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri, 2001, s. 139) ve daha erken yaşta reşit olma hali hariç, bu sınır altındaki herkesi çocuk olarak kabul eder. TDK Sözlüğü ise çocuğa dair tanımlar arasında, “*Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak.*” tanımına yer verir (TDK Sözlüğü, 2021).

Çocuğun ebeveyn için taşıdığı değer, genel anlamda anne-baba olmak isteyen bir ebeveynin çocuk yetiştirmenin değerine ilişkin bir inanç geliştirmesi üzerine kuruludur. Ancak evlenen herkesin zorunlu olarak çocuk sahibi olması yönündeki toplumsal kanaati de göz ardı etmemek gerekir. Bu toplumsal kabulün, çocuk sahibi olan herkesin bu işin zorluklarını göğüsleyebileceği, sorunsuz şekilde bir çocuğu büyütecek özveriye sahip olduğu şeklinde ön kabulleri de mevcuttur. Oysa durum hiç de zannedildiği gibi değildir. Anne ya da baba olmak, taraflara daha önce sadece kendi dışındaki büyüklerde, çocuk sahiplerine özgü gördükleri yepyeni roller yüklemektedir. Bu yeni rolün sorumluluğunu taşıyıp taşıyamaması, işinde, ilişkilerinde, kendisinde ve sosyal yaşantısında yaratacağı değişikliklerle baş edip edemeyeceği hususları hesaba katılmadan çocuk sahibi olma kararı alan ebeveynin, bu roller üzerine kafa yormaları, kendileri kadar çocuk açısından da önem ifade etmektedir (Alpöge, 2012, ss. 19-20). Ebeveyn olmanın ifadeye çalıştığımız sorumluluklarıyla yüzleşmek ya da bu durumun anne ve baba adayları üzerinde yarattığı

gerilimlerle baş edebilmeleri, hayatlarını sürdürdükleri sosyal çevrenin olumlu katkısı ve eşlerin birbiriyle uyumları ve birbirlerine sağladıkları psikolojik destek gibi koşullara bağlıdır. Bunun için evlerini yuva yapan bir sıcaklığın, yaşamsal bütünlüğün ve kendilerini güvende hissetmenin önemi de ortadadır. Aile bütünlüğü ve eşlerin amaçsal birlikteliği bu anlamda kıymetlidir.

Güllü, göç olgusunun ortaya çıkardığı sosyoloji karşısında çocuk konusunu, üzerinde daha az durulan bir alan olarak görmektedir. Çocukluk hakkında kronolojik olarak yaşa vurgu yapan, gelişim dönemlerine odaklanan, biyolojik ve pedagojik yönü ön planda tutan araştırmaların daha çok olduğu vurgusunu yapar. Ambert'e dayanarak, özellikle Amerika'daki sosyolojik çalışmaların politik sistem, sınıf ve bürokrasi gibi konulara odaklandığını, çocuk olgusunun neredeyse hiç yer bulmadığını belirtir. Ayrıca Philippe Ariés'e atıfla geleneksel çocukluk anlayışının ortaçağ sonrasında bir kırılma yaşayarak modern dönemle birlikte çocuğun nev-i şahsına münhasır bir varlık olarak kabulüne evrildiğini belirtir. Çocukluk kendine özgü bir toplumsal kategori ve yanı sıra kültürel yapıdır (Güllü, 2015, s. 85).

Bu aşamada, zorunlu göçler karşısında çocuk olgusunu konuşmak için zorlu göç yollarını kat ederek hedef ülkelere ulaşabilmiş iki karakterin kayda geçen göç hikâyesine odaklanılacaktır. Akabindeyse bir parça da olsa başarılı sayılabilecek bu iki karakterin dışında kalan, göç yollarında kaybolan çocukların trajik öyküleri analize çalışılacaktır.

2. Muhammed'in Momo'ya Dönüşümü

Kahramanımız Muhammed, Unicef'in kurumsal sitesinde "A new kind of 21st century family (Yeni Bir 21. yy. Aile Türü)" başlığı altında, gerçek ailesinden kopuşuna ve İtalya'da tutunma çabasına yer verilen Mısırlı bir çocuktur. On dört yaşında Mısır'dan ayrılan, dört yıl boyunca Sicilya Adasındaki Palermo kentinde kalan Muhammed, 2019 yılı verilerine göre İtalya'da anne babasından kopmuş, ebeveyn refakati dışında yaşamaya çalışan 8300'ü aşkın çocuktan biridir. Muhammed gibi göçmen çocuklar için İtalya'daki uygulama, on sekiz yaşına değin devlet yardımı almaları ve koruma altına alınmaları, on sekiz yaşından sonrası bu yardım ve korumanın sonlandırılması şeklindedir. Şayet çocuk on sekiz yaşına gelmeden okula giderek, İtalyanca öğrenir ve İtalyan kültürüne entegre olduğunu ispat edebilirse mahkeme kararıyla bu süre uzatılabilmektedir. Muhammed de bu şekilde İtalyan kültürüne adapte olduğunu ispat ederek mahkeme kararıyla yirmi bir yaşına kadar İtalya'da kalmasına izin verilen şanslı gençlerden biridir. Muhammed dışında yaklaşık yedi bin beş yüz refakatsiz çocuk, her türlü sosyal yardımın kesilmesi riski altındadır.

Muhammed, Unicef'in İtalya hükümetiyle yürüttüğü bir program çerçevesinde, belirli testlerden geçirilerek seçimi yapılan bir koruyucu ailenin yanına yerleştirilir. Çok kültürlülüğe aşına, değişik coğrafyaları gezmekten, farklı kültürleri tanımaktan hoşlanan Stefano-Giovanna çifti, insanın göçmen doğduğuna inanan ve İtalyanların göçmenliğe

aşına bir millet oldukları düşüncesinde bir çift olarak Muhammed'e kucak açarlar. Artık Muhammed'e "Momo" diye hitap edilir olmuştur. Göçmenlerin varlığından rahatsız sağcı bir hükümet tarafından yönetilen Vittione'de kolayca bir okula kaydı yapılan, bölgedeki Katolik cemaatin futbol takımında futbola başlayan Momo'ya bir restoranda iş bulunur. Yemek yapmayı çok seven Muhammed (Momo) bu yönüyle çevresinin takdirini de kazanmıştır. Peki, Muhammed'i bu zorlu maceraya iten neydi? Bu konuda ondan önce Mısır'ı terk ederek İtalya'ya giden ve "Buralar cennet(!), sen de gel." diyen arkadaşının davetine uyar. Son üç gününü aç geçirdikleri on günlük bir deniz yolculuğu sonrasında sahil güvenlik tarafından kurtarılırlar. Yemek yapmak, motosiklete binmek ve futbol oynamak gibi zevklerinden bahsedilen ve gelecek hedefleri konuşulan Muhammed'le ilgili değinilmeyen tek husus, gerçekte Muhammed'in biyolojik ebeveyninin kimler olduğu ve başlarına ne geldiğidir. Göçmenlik olgusuyla birlikte ortaya çıkan yeni bir aile türü, Unicef tarafından bu şekilde bir başarı hikâyesi olarak anlatılmaktadır. Peki, Muhammed dışında kalan, onun kadar şanslı olmayan çocukların hikâyesi? (Unicef, 2021a).

Afgan Adil'in hikâyesi de en az Muhammed'ininki kadar çetin. O da Taliban tarafından yakın zamanda askere alınacağını bilerek bir kaçış yolu arayışıyla, yaşlandığı için artık kalabalık ailelerini geçindiremeyen babasını da hesaba katarak, henüz onlu yaşlarında bir başına zorlu bir yolculuğa çıkar. Yaşça kendisinden büyük yabancı insanlarla yanında hiçbir yakını olmaksızın başlayan bu yolculuk, tüm caydırma yaklaşımlarına rağmen altı bin kilometrelik bir yaşama tutunma macerasına dönüşür. İlk olarak geldiği Türkiye'de üç yıl kadar dikimhanelerde küçük işlerde çalışan Adil, daha sonra Balkanlar üzerinden Avrupa'ya geçmeye çalışacaktır. Bulgaristan'da yakalanarak sınır dışı edilen Adil, Sırbistan'a yönelecek ancak burada da polis tarafından sadece bekâr yetişkin erkeklerin kaldığı bir kampa yerleştirilecektir. Bu tür kamplarda Adil gibi çocukların uğradığı istismarların sıklığı nedeniyle bir an önce ayrılmaları, uygun bir mekâna yerleştirilmeleri önemlidir. Sonuç olarak Adil, nispeten bu kamptan kısa sürede ayrılır ve göreceli olarak insanların merhametli yüzüyle tanışacağı Bosna Hersek'e geçer. Adil, "İnsanlara zarar vermeyen birisi, başkalarından zarar görmez." diyecek kadar da iyimserdir (Unicef, 2021b).

Bu uzun ve tehlikeli yolculuklarda bekleyen tehlikelere rağmen Adil gibi ebeveynlerinin refakati altında olmayan çocukların sayıları gitgide artmaktadır. Gün geçmiyor ki ajanslara ve haber bültenlerine mültecilerle ilgili yeni trajik haberler düşmesin. Verilerin ortaya koyduğuna göre dünya genelinde göçmen nüfusu son elli yılda üç kattan daha fazla artmış durumdadır. Kayıt altına alınan göçmen sayısı 1970'li yıllarda seksen dört milyon iken, bu rakam 2019 yılı itibarıyla iki yüz yetmiş iki milyon sınırına dayanmıştır (Anadolu Ajansı, 2021).

Savaş, kıtlık, insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle daha müreffeh bir hayat umuduyla çıkılan bu zorlu yolculuklar daha çok modern Batı ülkelerine doğru gerçekleşmektedir. Göçmen grupları içerisinde özellikle bir risk grubu var ki en ciddi tehlikeler onları hedefine oturtmaktadır. Bunlar az önce iki tanesinin hikâyesine yer verdiğimiz, refakatsiz

çocuklardır. Resmi verilerin ortaya koyduğu korkunç bir gerçek var ki mültecilik ve göç olgusunu, sivil toplum örgütlerinin, Unicef gibi uluslararası yapıların ve uluslararası toplumun sorumluluk almasını gerektiren küresel bir sorun boyutuna taşımaktadır. Anadolu Ajansının Nisan 2021 itibarıyla bazı Belçika gazeteleri tarafından “Lost in Europe” isimli teşekkülle birlikte yaptıkları bir çalışmanın sonuçlarına dayandığı verilere göre son üç yıl içerisinde Avrupa’da on sekiz binden fazla refakatsiz çocuk kaybolmuştur. Aynı haberin içeriğinde, Fransa ve Romanya gibi bazı Avrupa ülkelerinde bu tür olayların kaydının tutulmadığı gerçeğinden hareketle tablonun çok daha korkunç olduğu ve sadece 2016 yılında Avrupa sınırları dâhilinde on binden fazla çocuğun kaybolduğu bilgisi de yer almaktadır (TRT Haber, 2021).

Hafızalar tazelenecek olursa kısa süre önce Amerika Birleşik Devletleri’nin askeri anlamda çekildiği Afganistan’ı terk ederken oluşan kaotik ortamın önde gelen mağdurlarının yine çocuklar, kadınlar ve yaşlı insanlar olduğu hatırlanacaktır. Bu kaotik ortamın simge görüntülerinden bir tanesi, Amerikalıların ülkeyi terki gerçekleşirken çocuklarını dikenli teller üzerinden Amerikalı askerlere vermeye çalışan Afgan annelere ait olanıdır (Hürriyet, 2022). Amerika’nın ülkeyi terkiyle düşülen toplumsal ve mali krizler sonrası böbrekleri gibi iç organlarını ya da çocuklarını satarak bir şekilde hayatta kalmaya çalışan bu insanların, maruz kaldıkları psikolojik şiddetin boyutunu anlamak oldukça zor görünmektedir. Anadolu Ajansı’nın bir haberinde hikâyesine konuk olduğumuz Bibizana, kıtlık ve yoklukla gitgide derinleşen fakirlik sonrası ilk olarak bir böbreğini ve sonrasında peş peşe iki kız çocuğunu satmak zorunda kalmıştır (Anadolu Ajansı, 2022a). Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi dezavantajlı insan gruplarının içine düştükleri bu insanî ve sosyal krizin, sahada faaliyet gösteren uluslararası organizasyonlar ve sivil toplum örgütlerinin iyi niyetli çalışmalarına rağmen gitgide derinleştiği de dikkat çeken bir diğer husustur. Amerika Birleşik Devletleri veya gelişmiş Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen küresel ölçekli düzensiz göç hareketlerinin yetişkinler için dahi büyük riskler barındırdığı bir dünyada, anne-babaları bu arayışa iten nedenlerin sosyolojik, psikolojik boyutları üzerine araştırma ve analizler yapılmalıdır. Bu noktada anne-babaları suçlamak, sorunun köklerini zayıflayan aile bağlarında aramak indirgemeci ve pragmatist bir yaklaşımdır.

Furedi, toplumda yaygın ahlaki karışıklık hissini, hızlı çözümlere talebi artırdığını ve bu nedenle konuyu kendine dert edinen tüm tarafların doğrudan aileye odaklanmayı tercih edebildiğini belirtir. “Ebeveynler hazır bir hedef arayan bu çözümlere ideal bir odak sunarlar.” diyor Furedi, esas sorunun küçük bir marjinalleşmiş yoksul aileler grubunun yarattığı problemle ilgili olduğunu belirtir. Evlilik kurumunun zayıflaması ve ailenin görünüşte bozulması sonucunda bazı politikacıların anneleri ahlaki çürümenin müsebbibi olarak görmeye başladıklarını aktarır. Ancak ailenin bozulması nedeniyle ebeveyni suçlamanın semptomla sebebi birbirine karıştırmak olduğunu altını çizer ve ekler: “Ebeveynlerin nasıl davranacaklarını, bütün ağırlığıyla onların üzerine çöken kültür, ahlaki ve sosyal etkenler belirler.” (Furedi, 2013, s. 277). Furedi, bu sosyal ortamı yaratan büyük

sorunlarla uğraşmak yerine, ebeveynlere anne-babalık becerileri noktasında dersler vermenin politik sınıfın ahlaki cahilliğinin ispatı olduğunu ve anne-babalığın politizasyonunun arka planında güçlü bir oportünizm çizgisinin olduğunu belirtir. O, konuya dair görüşlerini şu şekilde tamamlar:

“Eğitimin, sağlığın kalitesini ve sosyal hizmetleri geliştirmek, ebeveynleri çocuklarına kitap okumaya, onları kucaklamaya ya da emzirmeye daha fazla zaman harcamaya teşvik etmekten çok daha pahalıdır. Şüphesiz, doğru anne-babalık pratiklerinin çocukların hayatlarına pozitif etkileri olabilir. Ancak bu etkiler çocuk bakımına ve eğitimine ilişkin yetkin bir sistem vasıtasıyla elde edilebilecek şeyle karşılaştırıldığında sönük kalır.” (Furedi, 2013, ss. 277-278).

Düzensiz göç hareketlerinin yaygın olduğu bir konumda yer alan ülkemiz, tarihi süreçte birçok göç dalgasına tanık olmuştur. Yakın tarihte ülkemiz, Arap baharıyla başlayan ve Kuzey Afrika’yla, Ortadoğu’da bazı ülke yönetimlerinin devrilmesiyle sonuçlanan, devletin uğradığı zararlar birlikte sosyokültürel yapılarının da sarsıntıya uğradığı bir dizi olayın yarattığı göç dalgalarının etkilerine de maruz kalmıştır. Suriye krizinin başladığı 2011 yılı sonrasında ülkemizdeki geçici koruma altındaki göçmen sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Mülteciler Derneği’nin paylaştığı verilere göre Şubat 2022 itibarıyla ülkemizdeki Suriyeli göçmen sayıları şu şekildedir: *“Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 24 Şubat 2022 tarihi itibarıyla bir önceki aya göre 10 bin 583 kişi artarak toplam 3 milyon 746 bin 674 kişi oldu. Bu kişilerin 1 milyon 776 bin 599’unu (%47,4) 0-18 yaş arası çocuklar oluşturuyor. 0-18 yaş arası çocuklarla kadınların toplamı ise 2 milyon 652 bin 608.”* (Mülteciler Derneği, 2022).

Türkiye’nin insan merkezli göç politikalarıyla ülkesinde misafir ettiği bu göçmen nüfusundan çok daha fazlası, yurdundan edilmiş durumdadır ve tehlikelerle dolu çok farklı göç rotalarını takip etmektedirler. Fikir vermesi açısından BM Mülteci Örgütü’nün (UNHCR) bu konudaki verilere yer verdiği bir tabloya başvurulabilir:

Görsel 1: 2020 yılı sonu itibarıyla dünyada göçmen sayıları (UNHCR Türkiye, 2022)

Göçlerin mağduru çocuklar konusuna dönülecek olursa, Türkiye'nin kavşak noktasında bulunduğu düzensiz göç rotalarının barındırdığı tehditlerle yetişkinlerin dahi yüzleşmesi zorken ve sayısız yetişkinin göç yollarında donarak ya da boğularak öldüğü ortadayken çocuklar için durumun çok daha trajik olması kaçınılmazdır.

2015 yılında minik cesedi Bodrum kıyılarına vuran, sembol isim, "Alan" bebekle vicdanları sızlatan göçmen ölümleri, o günden bugüne hız kesmemiş, ne üzücüdür ki artarak devam etmiştir. BM verilerine göre 2014-2019 yılları arasında göç rotalarında 32.000'in üzerinde göçmen ölümü gerçekleşmiştir. Elbette bu rakamlar tespit edilen göçmen ölümlerini içermektedir. Verilerden bu ölümlerin, yalnızca Ortadoğu ve Uzakdoğu'dan modern Batı toplumlarına yapılan göç rotalarında gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Sadece ABD-Meksika sınırında kayıtlı 266 göçmen ölümü gerçekleşmiştir. Aynı tabloya göre bu süre zarfında Akdeniz'in kendisine mezar olduğu çocuk sayısı, 688'dir (*Anadolu Ajansı*, 2022).

Ölüm sayılarının ne kadarının çocuklar olduğuna dair bir veri olmamakla birlikte, yakın dönemde ebeveynleri tarafından Meksika-Amerika sınırına yapılan duvarlardan sınırın Amerika tarafına bırakılan çocuklara ilişkin medyaya yansıyan haberler hatırlanacaktır. Meksika, Honduras, El Salvador ve Guatemala gibi geri kalmış Güney Amerika ülkelerinden çocuklarını Amerika'ya geçirmeleri için insan kaçakçılarında binlerce dolar ödemeyi göze alan anne ve babalar orada çocuklarını bekleyen tehlikeli durumların yeterince farkında mıdır? (TRT Haber, 2022). Bu durumda temel soru, "ABD, çocuklar için neler vadetmektedir?" olmalıdır. Gerçek şu ki biri üç diğeri beş yaşında iki kız çocuğunu duvarın üzerinden sınırın öteki yakasına bırakmayı göze alan ebeveyn, bu eylemi muhtemeldir ki çocukları için daha müreffeh bir gelecek arzusuyla yapmış olmalıdır. Oysaki ABD, dünyadaki tüm toplumlardan daha fazla sayıda çocuğu hapseden bir ülkedir. Üstelik bu hapisanelerde çocuklara yönelik istismar ve ihmaller eksik değildir. Bu çocuklardan birçoğu hapisaneye düşmeden önce de istismara uğramışlardır. Amerika'da çocuk suçlarına bakan mahkemelerin, suç işleyen çocukları şartlı tahliye hakkı tanımaksızın ömür boyu yetişkinlerle aynı cezaevlerinde mahkûm etme hakları vardır. Yakın zamana kadar çocukların idamla yargılanması hükmü bir yüksek mahkeme tarafından bozulmadan önce bu çocuklarla ilgili idam cezası verme yetkileri de mevcuttu. 1970 yılından bugüne ülkedeki çocuk suçlu sayısında yedi kat artış olmuş, cezaevindeki çocuk suçlu sayısı iki milyonu aşmıştır (Young-Bruehl, 2021, s. 10). Elisabeth Young-Bruehl, modern zamanda çocukların maruz kaldıkları istismar ve ihmallere dayalı olarak "çocuk düşmanlığı" kavramını irdelediği eserinde birçok örnek üzerinden özellikle Amerika Birleşik Devletleri merkezli çocuk hak ihalleri üzerinde durur. 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni imzalamayan iki ülkeden birisinin Somali, diğeri ABD olması da altı çizilmesi gereken bir diğer paradoksal duruma işaret etmektedir (Young-Bruehl, 2021, ss. 10-11).

Çocuklarını Amerikan askerlerine teslim etmeye çalışan Afganlı anne-babalar ve sınırlar arasındaki yüksek duvarlardan bir bilinmez kucağına bırakan ailelerin bu eylemleri, literatürde yer eden "çocuk terki" olgusuna karşılık gelmektedir. Çocuk terkine dair

standart bir tanım mevcut değildir. Bunda hukuk sistemleri açısından çocuk terkine farklı yaklaşımlar etkili olmuştur. Çocuk terki denince ilk akla gelen ise, ebeveynleri tarafından ekonomik veya başka nedenlerle bilinçli olarak terk edilen çocuklardır. Uygulamada ise çeşitli nedenlerle ebeveyn bakım ve gözetiminden yoksun (anne ve/veya babası vefat eden, bir kuruluşun bakımı altında olan, mülteci, savaş mağduru, evlat edindirme amaçlı terk edilen) çocuklar da çocuk terki kapsamında değerlendirilmektedir (Panter-Birick ve Smith, akt. (Yaman, 2020, s. 11).

Meksika sınırında duvarın öte yakasına bırakılan, Afganistan’da ülkeyi terk eden Amerikan askerlerine verilmeye çalışılan çocuklar ile henüz çocuk yaşta binlerce kilometrelik zorlu göç yollarını ebeveynlerinin gözetimi olmaksızın yabancı insanlarla kat etmeye çalışan çocukların durumu, tam olarak “çocuk terki” kavramsallaştırmasına karşılık gelmektedir. Çocuğun ebeveyni tarafından terkine yol açan nedenleri kısaca sıralamak gerekirse; bireysel özelliklerin yanı sıra örf ve adetler, sosyo-ekonomik koşullar ve kamu politikalarına ek olarak yoksulluk, gayri meşru ilişkiler, çocuğun sağlık durumu, ebeveynin psikolojik ve sağlık durumları gibi faktörler çocuk terkine neden olabilmektedir (Yaman, 2020, ss. 12-13). Zorunlu göç koşullarının çocuk terkine yol açan faktörlerden birden fazlasını tetiklediği, özellikle artan yoksulluk, sarsılan siyasal-ekonomik düzen, ebeveynin bozulan psikoloji ve sağlık durumlarının göçe zorlayan koşullar altında iyiden iyiye varlığını hissettirmesi gibi olumsuz gelişmeler, çocuk terki sayılarını artırmaktadır.

Göçler nedeniyle gerçekleşen çocuk terki olaylarının daha çok kaynak ülkede var olan ölüm tehlikesi, işkence görme ve ceza korkusu, bir kısım hürriyetlerin sınırlandırılması ve resmi otoritenin baskısı sonucu gerçekleşen zorunlu göç (forced migration) kapsamında gerçekleştiği görülmektedir. Küresel ölçekli göç çalışmalarında göçlerin başlayıp bittiği yerler ve göç süreçleri incelendiğinde elde edilen verilere göre, göçlerin yönünün güneyden kuzeye, doğudan batıya, çevreden merkeze, sömürülen ülkelerden sömüren ülkelere, küçükten büyüğe, fakirden zengine ve kırdan kente doğru olduğu gözlemlenmektedir (Adıgüzel, 2018, s. 21). Dolayısıyla bu verilerden hareketle Afgan halkından ya da az gelişmiş Güney Amerika ülkelerinden bir kısım ebeveynin çocuklarını neden onlardan kopma pahasına ABD’ye ya da gelişmiş Avrupa ülkelerine göndermeye çalıştıkları daha net anlaşılacaktır. Üstelik bu hedef ülkeler, çocukları için nice risk barındırmaktadır. ABD’de çocuk olgusuna bakış hakkında bir parça bilgi verilmeye çalışılmıştı. Daha önce bazı Belçika gazetelerinin “Lost in Europe” isimli teşekkülle birlikte yaptıkları bir çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlara dayandığı verilere göre son üç yıl içerisinde Avrupa’da on sekiz binden fazla refakatsiz çocuğun kaybolduğu verisi paylaşılmıştı. Bekar annelerin varlığı ve ergen annelik (13-19 yaş/teenage) gibi nedenlerle ya da evlilik dışı ilişkilerin yaygınlığı, çocuk terki olgusunun fazlaca gerçekleştiği Avrupa ülkelerinin göçmen kabul politikaları da göz önüne alındığında onların, tamamen farklı bir kültürden gelen, etnik ve dini kimliği farklı doğu toplumlarının çocuklarına kucak açmasını beklemek fazlasıyla iyimser bir yaklaşım olarak görünmektedir. Sadece Danimarka’da yıllık kurtaj sayısı ortalama 15000

olup bu rakam ülkede bir yılda dünyaya gelen toplam çocuk sayısının dörtte birine tekabül etmektedir. 13. yüzyılda Katolik Kilisesinin terk edilen bebeklerin hayatlarını ve ruhlarını kurtarmak maksadıyla başlattığı, kiliselerin dış duvarına, çocuğu terk eden anne görünmesin diye döner yapıda yerleştirilen “Bulut Kutusu” (foundling wheels) adı verilen bir uygulama öylesine yaygınlaşmıştır ki 1800’lü yılların ortasında sadece İtalya’da 1200 buluntu kutusu mevcuttu. Bu kutulara terk edilen çocukların doğan çocuklara oranı 19. yüzyıl İtalya’sında %40’a tekabül etmekteydi (Yaman, 2020, ss. 40-41). Kökeni ortaçağa kadar uzanan bu uygulamanın bir başka versiyonu olan, çocuklarını istemeyen annelerin onları terk edebilmeleri için genelde hastanelere konan “bebek kutuları” (baby box), farklı isimler altında Almanya, Hindistan, Slovakya gibi ülkelerde bugün de kullanılmaktadır. Pakistan ve Malezya gibi çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde de bu kutular uygulamaya konmuştur (Yaman, 2020, ss. 50-51).

Son birkaç yılda yaklaşık yirmi bin göçmen çocuğun kıtada bir yerlerde kaybolması, Avrupa toplumlarının çocuğun değeri konusundaki soru işaretleri barındıran yaklaşımları, esasen zorunlu göç yoluyla bir şekilde Avrupa’ya ulaşan göçmenlerin derin hayal kırıklıklarına uğramalarına da zemin hazırlamaktadır. Bu noktada ebeveynin çocuğuna ilişkin aldığı bu kararın, vicdani-ahlaki boyutu da önemlidir. Bir ebeveynin henüz hiçbir şeyden haberi olmayan, bu konuda fikrini almadığı çocuğunu terk etmeye, onu zorlu göç yolculuklarına çıkarmaya hakkı var mıdır? Modern zamanlarda çocuğun toplumsal rolü üzerine, çocuğu merkeze alan yeni yaklaşım, çocuğa geleneksel toplumsal bakışı iki noktada eleştirmektedir. Birinci eleştiri noktası hem toplumsallaşma hem de gelişim psikolojisi yaklaşımlarının sanki bütün çocuklar aynı toplumsal şartlar içerisindeymişçesine homojenleştirici bir yaklaşım sergilemeleridir. Hâlbuki çocuklar, yaş, cinsiyet, coğrafya, etnik ve dini köken, sosyo-kültürel ve ekonomik şartlar bağlamında farklı bir kültürel konteks içerisinde gelişimlerini sürdürmektedirler. İkinci eleştiri noktasıysa, çocukların yetişkinler tarafından şekillendirilebilen pasif varlıklar olarak algılanmaları ve toplumu etkileme rollerinin göz ardı edilmesidir (Güllü, 2015, s. 85). Young-Bruehl, çocuk düşmanlığı (misopedia) kavramını ele alırken, 19. yüzyılda çocuk haklarını koruma maksadıyla bir dernek kuran sosyal reformcuların dahi sadece kötü çocuklardan nefret edileceğine dair sorunlu yargılarına değinir. Onlara göre iyi çocuklara herkes bayılırdı ve onlar iyi, sevgi dolu yetişkinlere sahiptiler. O, çocukların tıpkı aletler, hayvanlar, köleler ya da hizmetkârlar gibi yetişkinlerin ihtiyaçlarını karşılayan mülkler olarak gördüğü önyargıya dayalı yaklaşımı eleştirirken, bir çocuğa mülk gibi davranmanın çocuğu sevmek anlamına gelmeyeceğini vurgular (Young-Bruehl, 2021, ss. 12-13). Dolayısıyla henüz kundaktaki bebeğini terk eden ya da hayatıyla ilgili kararları almaktan uzak çocuğunu zorlu göç yolculuğuna maruz bırakan ebeveynin çocuk hakkında aldıkları bu karar ne denli sağlıklı bir karardır?

İslami düşüncede çocuk terkine benzerliğiyle dikkat çeken iki örnek olay akla gelmektedir. Çünkü her iki olayda da çocuklar onları korumla yükümlü yetişkinler tarafından terk

edilmişlerdir. Birincisi Musa'nın henüz bir bebekken, öldürülme tehdidi nedeniyle annesi tarafından Nil sularına bırakılması olayıdır. Bu da bir anlamda çocuk terkidir. Ancak Nil'in sularına ve bilinmeze bırakılan Musa, kız kardeşi ve annesi tarafından takip edilir, izi sürülür. Maksat hâsıl olmuş, Musa'nın hayatı kurtulmuştur. Sonrasında, ilahi yardımla bebek Musa'yı bizzat annesi emzirmiştir. Onun güvende olduğunu gören annesi ise bir nebze de olsa huzur bulmuş, çocuk sevgisini oğlu Musa'yı Firavun'un sarayında emzirerek gidermeye çalışmıştır. Bu olay, Kasas suresinde şu ifadelerle aktarılır: "Mûsâ'nın annesine: 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız' diye ilham ettik." (Kasas, 28/7). Olay, ayetin devamında şöyle aktarılır: "Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı. Annesi, Mûsâ'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi. O da Mûsâ'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi. Biz, daha önce onun, sütanalarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, "Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi. Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler." (Kasas, 28/10-13). Musa'nın terki olayını bir nebze olsun farklı kılan husus, kız kardeşi ve annesinin bu olayda yaşadıkları üzüntüye rağmen, Musa'nın izini sürmeleri ve onunla iletişimi koparmamalarıdır. Çocuk terkine örnek olarak verilecek ikinci örnek ise, Yusuf'un büyük kardeşlerinin kıskançlıkları sonucu kuyuya atılması ve kaderine terk edilmesi olayıdır. Kur'ân'da kissaların en güzeli olarak takdim edilen bu olay, Yusuf'a düşkünlüğü bilinen Yakup peygamberin gözlerini kör edecek hasret dolu yıllar sonrasında Mısır'da Yusuf'a kavuşmasıyla son bulacaktır. Kardeşlerinin Yusuf'a yaklaşımında çocuk düşmanlığının izleri de mevcuttur.

4. Çocuğa Fenomenolojik Bakış

"Çocuk kimdir?" "Değeri nedir?" sorularına ve çocuğun varlık karşısındaki zayıflığı üzerine fenomenolojik bir analize başvurulursa, çocuğun var oluşu, büyüüp gelişmesi ve sosyalleşip toplumsal kabul görmesi, determinizm algısını güçlendirecek zorlu şartlara bağlı görünmektedir. İlk olarak biyolojik bir varlık olarak ele alındığında, kız mı erkek mi olacağı, cinsiyeti nedeniyle geleneksel ve kültürel birtakım önyargılara dayalı olarak az mı ya da çok mu seveleceği, çocuğun seçimine bağlı değildir. Anne rahmine düştüğü andan itibaren başlayan gelişim sürecinin tıbbi biyolojik gelişim açısından sağlıklı olup olmayacağı da onun seçimi dışındadır. Kaldı ki en başında anne ve babasını seçme şansı da yoktur. Doğduğu gün baskın çekinik genetik özellikleri açısından ne denli sağlıklı olacağı, annesine mi yoksa babasına mı daha çok benzeyeceği hususları da belirsizdir. Çocuk, genetik kodlarının gizli olduğu kromozomlardan sadece 21 numaralı kromozomun çift olmak yerine bir fazlasıyla üç olması durumunda down sendromlu dünyaya gelebilen, buna benzer birçok kalıtsal hastalıkla tehdit altında olan bir varlıktır (Berk, 2013, ss. 60-61).

Çocuğa yaklaşımda cinsiyetçi bakış, daha çok kültürel bir olaydır. Ataerkil toplumlarda daha çok erkek çocuklar öncelenirken, ebeveyn-çocuk ilişkisi de doğumdan itibaren bu minval üzere şekillenmektedir (Canatan, 2018, s. 143). İfadeye çalışılan biyolojik tıbbi süreçleri sağlıklı atlatabilmiş bir çocuk ise yaşamına doğumdan sonra bir dizi sosyo-kültürel etkiye maruz kalarak ilerler. Ebeveyn yaklaşımları, kardeş durumları, akran yaklaşımları, sosyal kültürel çevre, okul yaşantısı vb. birçok faktörün belirleyiciliği altında şekillenen çocuk, bu süreçte ahlaken de çevreden etkilenir. Normal şartlar altında her ebeveyn çocuğu için iyi bir gelecek tasarımına sahiptir. Anne ve baba her ikisi birden doğumdan önce çocuk dünyaya getirme kararı alırken ve doğumdan sonra başlayan bir süreçte çocuğu benimseme noktasında psikolojik bir değişim yaşarlar (Alpöge, 2012, s. 63). Doğumla birlikte Çocuklarını dürüstlük, güvenilirlik gibi birtakım değerler doğrutusunda yetiştirmeye gayret ederler. Çocuk, tıpkı cinsiyetini ya da ebeveynini seçemediği gibi içine doğacağı toplumu, kültürü de seçemez. Yoksulluk, geri kalmışlık, okulsuzluk vb. küresel problemlerin içine düşmüş; savaşlar, etnik temizlikler vb. küresel şiddet sarmalının çevrelediği toplumlarda dünyaya gelen çocuklar, bu sorunların müsebbibi olmadıkları gibi, tarafı da değildirler.

Kendisi de bir göçmen olan Halil Cibran'ın Ermiş'indeki şu satırlar, çocuğun değeri ve fenomenolojik anlamı noktasında önemli mesajlar barındırmaktadır: *“Bir çocuğu göğsüne bastırılmış olan bir kadın konuştu: Çocuklardan söz et. Ve o dedi ki: Çocuklarınız sizin çocuklarınız değildir. Onlar hayatın kendine duyduğu özlemin oğulları ve kızlarıdır. Onlar sizinle gelirler, ama sizden değil. Ve onlar sizinle birlikte olsalar bile, yine de size ait değildirler. Onlara sevginizi verebilirsiniz, düşüncelerinizi değil. Çünkü kendi düşünceleri vardır onların. Onların bedenlerine bir ev sunabilirsiniz, ruhlarına değil. Çünkü onların ruhları, sizin düşte bile ziyaret edemeyeceğiniz o geleceğin evinde yaşarlar. Onlara benzemeye çaba gösterebilirsiniz, ama onları kendinize benzetmeye kalkmayın. Çünkü hayat geriye gitmez ve dünle de hiç oyalanmaz. Siz yaysınız, çocuklarınız da bu yaylardan fırlatılan canlı oklar...”* (Cibran, t.y., s. 21).

Göç rotalarının kesişme noktasında bulunan ülkemiz, insan merkezli göç politikaları ve özellikle çocuklar, kadınlar gibi dezavantajlı gruplara geleneksel dinî referanslarla pozitif tutumlar geliştiren Anadolu insanının yaklaşımı nedeniyle tüm Avrupa kıtası ülkelerinden daha fazla zorunlu göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle yakın coğrafyamızda yer alan toplumların etnik, mezhepsel, yerel ya da sınır aşırı aidiyetlerinden yola çıkılarak gitgide militarizasyon süreci içerisinde olmaları, zorunlu göçlerin daha uzun zaman gündemimizde olacağını göstermektedir. Bölgemizdeki zorunlu göç dalgalarını küresel ölçekli şiddet olgusundan ayrı düşünmemek gerekmektedir. 2011-2014 yılları arasında gerçekleşen milyonlarca insanı mülteci durumuna düşüren, başlangıçta güçlü umutlarla başlasa da arkasından gelen kitlesel şiddet fenomeniyle kendisini gösteren Arap baharı sonrası Libya ve devamındaki sahil bölgesi, Sina Yarımadası, Yemen, Suriye, Irak ve nihayetinde Afganistan ve Pakistan gibi ülkeler kısmen ya da topyekûn siyasi ve toplumsal

çöküş tehlikesi yaşadılar. 2020 yılı itibarıyla artık ne bir Suriye toplumundan ne de Libya toplumundan bahsetmek mümkün görünmektedir. Yalnızca Libya topraklarında üç yüz, Suriye topraklarında bin iki yüz aktif milis kuvvetin varlığı da göz önüne alındığında ifadeye çalıştığımız militarizasyon daha iyi anlaşılacaktır (Bozarlan, 2017, ss. 11-12).

Bölgede artan savaşlar, etnik mezhepsel çatışma alanları, bölge halklarında yükselen militarizasyon eğilimi karşısında çocuklar ne yapabilirler? Çocuklar bu krizlerin müsebbibi de tarafı da değildirler. İsmet Özel'in; "Çocuklar acıları paylaşmaz demiştim omuz silkerek, acılardır paylaşan çocukları. Gün geldi paylaşıldı acılar, çocuklar paylaşıldı..." dizelerinde vurguladığı üzere çocuklar modern çağın ürünü nice kriz ve acı tarafından pay edildiler (Özel, 2003, s. 30). Üstelik çocuklar söz konusu acıların öznesi olmaktan ziyade nesnesiydiler. Bir çocuk savaş çıkarmaz. Ölüm kusan toplar, balistik ya da akıllı füzeler çocukların icadı değildir. Çocuklar tüm bu krizlerin yaşattığı acılara, tehditlere karşı ne tepki koyabilirler ki? Başlatmadıkları, müsebbibi olmadıkları savaşları, etnik kavgaları, siyasi krizleri ve göçleri tersine çevirecek güç ve iradeleri de yoktur. Göçlerde en çok mağdur olanların çocuklar ve kadınlar gibi dezavantajlı gruplar oldukları (Ekici & Tuncel, 2015, s. 18) göz önüne alındığında "Savaşlar, göçler gibi krizler karşısında bir çocuk ne yapabilir?" sorusuyla yüzleşmekteyiz. Belki yapabileceği tek şey, iki yaşındaki minik bedeni atom bombasının etkilerine maruz kalan, Japon kızı Sadako Sasaki'nin masumane eylemi benzeri bir umuda sarılmak olacaktır. Sadako, atom bombasının etkisi sonucunda yakalandığı lösemiye, Japon mitolojisinde yer alan, kâğıttan bin adet turna kuşu katlayan birisinin dileği kabul olur, inancına sığınarak kâğıttan bin adet turna kuşu yapmaya çalışır. Ancak o dönemde adı "atom bombası hastalığına" dönüşen lösemi nedeniyle 1955 yılında hayatını kaybeder. Ölümü sonrasında dokuz farklı ülkede bulunan 3100 okulun öğrencileri tarafından onun anısını yaşatmak üzere bir anıt dikecek kadar para toplanır. Ölümünden üç yıl sonra yapılan turna kuşu şeklindeki bu anıt bugün Hiroşima'daki Barış Parkı'nda çocukların masumiyetinin simgesi olarak durmaktadır. Halen dünyanın dört bir köşesinden çocuklar kâğıttan turna kuşu katlayarak anıtın kaidesinde yazılı olan mesajı hatırlatırlar. "this is our cry, this is our prayer, peace in the world" (Budur bizim gözyaşımız, budur duamız: yeryüzü barışı) (Kiran, 2015). Çocuğun ağlamak ve dua etmek dışında elinden bir şey gelmemesi, yetişkin bakım ve gözetimine muhtaç olması ne üzücüdür ki onu savaşlar, kontrolsüz göçler, açlık ve kıtlıklar gibi kriz dönemlerinde zayıf düşürmekte, kötülük ve istismara açık hale getirmektedir. Savaşlar ve bölgesel çatışmalar sonrası zorunlu göç olgusuyla ülkelerini terk eden aileler ve çocukları, yeterli desteği alamamakta, yoksullukla, ayrımcılıkla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Barınma, sağlık ve eğitim noktasında da farklı sorunlarla karşılaşan bu aileler ve çocukları, zorunlu olarak suç ve şiddet kültürüne sahip gruplara katılma veya onların hedefi olma tehdidiyle de yüzyüzedirler. Göç sonrası olası bir diğer sorun da, göç eden bireyin geçmişte yaşadığı topluluğa ve kültüre olan aidiyet bağının zayıflaması akabinde de yalnızlık hissi, rol karmaşası ve kültürel değerlerde belirsizlik gibi psikolojik temelli sorunların ortaya çıkması durumudur (Eroğlu, 2020, s. 98).

Bu noktaya kadar, kontrolsüz göçlerin kaotik ortamında kaybolan, mağdur edilen çocuklardan hareketle, “çocuk terki” ve “çocuk düşmanlığı” gibi kavramsallaştırmalar ekseninde ele alınan konuya, yerine göre göçmen yazarların ve şairlerin satırlarından da bakmaya çalıştık. Hiroşima ve Sadako demişken, acılar karşısında çocuk denilince ilk akla gelen edebi metinlerden bir tanesi Nazım Hikmet’in “Kız Çocuğu” adlı şiiridir:

Kapıları çalan benim
kapıları birer birer.
Gözünüze görünemem
göze görünmez ölüler.
Hiroşima' da öleli
oluyor bir on yıl kadar.
Yedi yaşında bir kızım,
büyümez ölü çocuklar.
Saçlarım tutuştu önce,
gözlerim yandı kavruldu.
Bir avuç kül oluverdim,
külüm havaya savruldu.
Benim sizden kendim için
hiç bir şey istediğim yok.
Şeker bile yiyemez ki
kâat gibi yanan çocuk.
Çalıyorum kapınızı,
teyze, amca, bir imza ver.
Çocuklar öldürülmesin
şeker de yiyebilsinler. (Hikmet, 2017, s. 166)

5. Göçmen Çocukların Genel Sorunları ve Eğitim

Göçler, ister gönüllü ve maksatlı olsun, isterse zorunlu; koruma altındaki sığınmacı çocukların hedef ülkeye adaptasyonları ve yeni ülkenin eğitim sisteminden yararlanmaları noktasında sorunlar göze çarpmaktadır. Öncelikle göç öncesinde ve esnasında şiddete ve çatışmaya tanık olan, tehlikeli yaşam koşulları, yoksulluk, dağılan aile ve yerinden edilmenin belirsizliklerine maruz kalan göçmen çocukların, akıl ve ruh sağlığı sorunları yaşadıkları görülmektedir (Annette Korntheuer vd., 2018, s. 288). Konuya dair yapılan araştırmalar, Kanada gibi göçmenlerin eğitim politikaları noktasında oldukça mesafe kat etmiş ülkelerde dahi göçmen gençlerin özellikle ortaöğretim düzeyinde yüksek okul terki oranlarıyla ve sonrasında iş bulma sorunlarıyla yüz yüze olduklarını ortaya koymaktadır (Annette Korntheuer vd., 2018, s. 290). Göçlerin ardından göçmenler için bütünleşme, asimilasyon ve ayrışma olmak üzere üç aşamalı bir sürecin varlığı (Dere & Demirci, 2021, s. 1058) Avrupa’da yükselen göçmen karşıtlığı ve dünya genelinde yükselişte olan İslamofobi olgusuyla birleşince göçmen çocukların, eğitim durumlarının bu olumsuzluklardan etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. ABD, Kanada ve Avustralya gibi göçler sonrası kurulmuş ülkelerden farklı olarak, kültürel ve tarihi kodları, “farklı olanla birlikte yaşama” bağlamında daha zayıf olan Avrupa toplumları, özellikle iş gücü

kapsamında gerçekleşen göçler sonrasında göçmenlerin misafir değil, kalıcı olduklarını kabul ederek göçmenlere bakış açılarını biraz olsun değiştirmişlerdir. 1960'lardan sonra Kuzey Afrika, Türkiye ve eski Yugoslavya'dan gerçekleşen göçler sonrasında Müslümanlarla birlikte yaşamak zorunda olduklarını kabul etme durumunda kalan Avrupa toplumlarının, göç gerçeğinin ve aktörlerinin kabul görme algısının idealize edilmesine rağmen günümüzde göçmenlerle birlikte yaşama kültüründe ciddi problemler yaşadıkları görülmektedir. Göçmenlerin ötekileştirilmesi, beraberinde yükselen yabancı düşmanlığı ve ötekinin bir güvenlik sorunu olarak algılanması, Avrupa'da yükselen bir göçmen bakış açısı haline gelmektedir. Avrupa ülkelerinde yükselen ırkçı söylemler ve yabancı düşmanlığının en bariz göstergelerinden biri olarak Almanya'da ortaya çıkan "Pegida" hareketi örnek verilebilir. Pegida, "Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar" (Patriotische Europäer Gegen Die Islamisierung des Abendlandes) tam adının kısaltmasıdır. Bu hareketin Almanya'da en az Müslümanın yaşadığı Dresden kentinde çıkmış olması da yabancı düşmanlığı ve İslamofobinin yayılması noktasında medyanın etkisini göstermesi açısından anlamlıdır (Adıgüzel, 2018, ss. 145-147).

Göçmen çocukların eğitim durumlarının, buldukları toplumun asli bireyleriyle karşılaştırıldığı Pisa verilerine göre, göçmen öğrenciler yerli öğrencilere nazaran başta Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda ve İsveç olmak üzere, bazı ülkelerde belirgin bir şekilde daha az başarılıydılar. Danimarka'da, ikinci kuşak göçmenlerin sadece yaklaşık %1'i en üst seviyede performans gösterirken, yerli öğrencilerde bu oran %7 idi (Keeley, 2009, s. 68). Bir ebeveyn gözetiminde, Avrupa'daki varlığı birkaç nesil öncesine dayanan göçmen çocukları için eğitimde fırsat eşitliği tam olarak gerçekleşmemişken, zorunlu göçler kanalıyla Batı'ya doğru yalnız başına tehlikeli göç yollarını göze alan korumasız çocukların gelecek tasarımlarında eğitimin yeri ne olabilir? Binlercesinin göç yollarında kaybolduğu, binlercesinin de kıta içerisinde varlıkları hakkında bilgi sahibi olunamayan bu çocukların eğitim haklarıyla ilgili uluslararası nitelikte temel insan hakları belgelerinin varlığı da bu noktada etkili bir çözümün anahtarı olmaktan uzak görünmektedir. Altıncı maddesinde, "Taraflar devletler her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraflar devletler çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler." hükümlerini barındıran, 2 Eylül 1990 tarihinde Birleşmiş Milletlere üye tarafların onayıyla yürürlüğe giren ve ülkemizin de 14 Eylül 1990 tarihinde imzaladığı "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", çocuğun eğitim hakkıyla ilgili, şu hükmü ortaya koymaktadır: "Taraflar devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle: a) İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler..."(Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri, 2001, ss. 137-149). Benzer şekilde, "Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Küçüklerin Korunması İçin Kurallar", "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" gibi BM Genel Kurulu tarafından kabul gören, çocuk ve aileyi korumaya, çocuk haklarını geliştirmeye dönük ilkeler barındıran nice uluslararası sözleşme mevcuttur. Buna rağmen temel insani haklar olan yaşam ve eğitim

hakkından mahrum bırakılan çocukların varlığı; zorunlu göçlere zemin hazırlayan savaşlar, yoksulluk gibi küresel ölçekli krizlerle sayılarının günbegün artıyor olması, konuya dair kanun ve düzenlemelerin yokluğu ya da azlığıyla açıklanamaz.

AB'nin en çok yabancı göç alan ülkeler arasında yer alan, gelişmiş ekonomileri ve siyasi güçleriyle ön planda olan ülkelerinden; Almanya, İngiltere, Fransa ve İsviçre'nin göçmenlere karşı asimilasyon politikası uygulamakta olmasına dayalı (Tezcan, 2000, s. 15), kıta genelinde göçmenlerin topluma entegrasyonu için uygulanan eğitim politikaları göz önüne alındığında, farklı bir etnik kimliğe sahip, Hıristiyanlık dışında bir dine mensup göçmen çocuklarının kendi olarak kalabilmeleri güç bir durumdur. Ait oldukları dinî ve kültürel kimlikle yeni toplumsal durum arasında sıkışan bu çocuklar, çoğunlukla marjinal kişilik özellikleri sergilemektedirler. İlk kez 1928 yılında Robert Park tarafından tanımlanan "marjinal insan", iki farklı kültürde yaşayan, iki farklı kültürü paylaşan insan demektir. Bir başka ifadeyle marjinal insan, iki ya da daha fazla dünyada yaşayan ancak bunlardan hiçbirisinin tam bir parçası olamadan yaşayan insandır (Tezcan, 2000, s. 7). Göçmen çocuklarının farklı kültürler arasındaki bu sıkışmışlık hali asimilasyonu hızlandırmaktadır. Bu durum, Batı toplumlarına nazaran daha gelenekçi ve kapalı olarak nitelendirilebilecek kendi kültürlerinden sonra, başka bir dinin, cinsel serbestinin, pornografik öğelerin var olduğu; kadın erkek ilişkilerinin farklı, evlilik dışı ilişkilerin ve çocuk edinmenin yaygın olduğu yeni kültürel ortamla açıklanmaktadır (Tezcan, 2000, s. 31). Değişime, asimilasyona direnenlerince marjinal gruplar arasında sayılarak ötekileştirildiği bu sosyal ortamda geleneksel dini ve kültürel kimliğin korunması güçleşmektedir.

Sonuç

Çocuk, dünyadaki varlığını kendisi dışında gerçekleşen bir dizi sebebe borçludur. Yalnızca yaşamasına katkı sunan bir kısım refleksle dünyaya gözünü açan bu varlığın, hayata tutunabilmesinin ve dünyayı güvenli bir yer olarak algılayabilmesinin yegâne yolu, başta anne babasından olmak üzere çevresel destek almasıdır. Acıktığında doyuran, karnı ağrıdığı gazını çıkarmasına yardım eden, altını ıslattığında vakitlice müdahale eden, kendisine sevgiyle ve sınımsız bakan bir çift gözün sahibi olan annesi olan bir çocuğun dünyadaki hiçbir tehlikeden haberi olmayacaktır. Büyüdükçe fiziksel, zihinsel, dilsel anlamda gelişen çocuk, kalıttan getirdiği özelliklerini çevresel belirleyicilerin etkisiyle de geliştirecek ve bu sayede hiçbir şey bilmez halde gözlerini açtığı dünyayı tanımaya, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışacaktır. Göç olgusu, özellikle de zorunlu göç olgusu etkisi altında yerinden, yuvasından ve güvenli yaşam alanından edilen çocukların hak kayıplarına odaklanılan bu araştırmada, çocuğun hak kayıplarının kökenine inmeye çalışılmıştır. Bozuk ekonomi, yoksulluk ve bölgesel çatışmalar ile savaşlar sonucu ortaya çıkan zorunlu göçler sonrası bozulan ailevi ve toplumsal yapının çocukların hak kayıplarında oynadığı role dönük analizlerde bulunulmuştur. Deniz ve kıta aşırı gerçekleşen tehlikeli göç yollarında kaybolan, hayatını yitiren ebeveyn refakatinden mahrum çocukların durumu ve hak kayıpları, duruma dair istatistik verilerin ışığında

literatürde yer bulan “çocuk terki” ve “çocuk düşmanlığı” gibi kavramsallaştırmalar gözetilerek analize tabi tutulmuştur.

Buna göre, zorunlu göç koşullarının çocuk terkine yol açan faktörlerden birden fazlasını tetiklediği görülmektedir. Özellikle artan yoksulluk, sarsılan siyasal-ekonomik düzen, ebeveynin bozulan psikoloji ve sağlık durumlarının göçe zorlayan koşullar altında iyiden iyiye varlığını hissettirmesi gibi olumsuz gelişmeler, çocuk terki sayılarını artırmaktadır. Bu durumdan hareketle, zorunlu göçlerin tehdidi altında güçlendirilmesi gereken ilk sosyal yapı aile olarak görülmektedir. Bu noktada çocukla ilgili her türlü sorunsalın kökenini ailede arama kolaylığına kaçmamak gerekir. Elbette çocuğun gelişimiyle ilgili her alanda ilk ve temel sorumluluk ailenindir. Özellikle çocuğun ahlakına ilişkin meselelerde siyasi toplumsal bakış doğrudan aileye odaklanmaktadır.

Araştırma boyunca elde edilen bulgular, 2011 yılından itibaren Suriye’de ve Arap baharı sonrası tüm kuzey Afrika’da yaşanan yönetim ve devlet krizlerinin doğurduğu kaotik durum ve kalabalık zorunlu göç dalgaları göz önüne alındığında sorunun kökeninin zayıflayan aile bağlarından öte, zayıflayan devlet ve ekonomilerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Zayıflayan devlet otoritesi sonrası bozulan toplumsal düzen, dağılan aileler ve hak kayıplarıyla karşı karşıya kalan çocuklar, kadınlar ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupların sayısındaki artışına zemin hazırlamaktadır. Zorunlu göçlerin tehdidi altında çocukların varlığı, tüm bu tehditleri bertaraf edebilecek güçlü siyasi, toplumsal yapıları zorunlu kılmaktadır.

Elbette çocuk sahibi olmayı arzulamak, var olan krizlerin ötesinde yeni krizlere gebe bir dünyaya çocuk getirme sorumluluğu almak, ebeveyni ağır bir sınavla yüzleştirmekte, hatta bu nedenlerle çocuk sahibi olmak isteyenlerin sayısında ciddi azalmalar gözlemlenmektedir. Bunun önüne geçmek için güçlü sosyal politikalara, ailelerin yaşam kalitesini artıracak bir ekonomik güce ve sosyal yapının güçlenmesini, devamlılığını sağlayacak eğitim politikalarına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Araştırma boyunca vurgulanmaya çalışılan bir diğer husus, uluslararası toplumun zorunlu göçler ve tehlikeli göç yolculuklarında kaybolan çocuklar karşısında takındığı ikircikli tutumdur. Uluslararası toplum tarafından konuya dair çıkarılan temel insan hakları eksenli sözleşmelerle kanunlar dikkate alındığında, Amerika’da ve Batı toplumlarında genelde çocuğa özelde göçmen çocuklara dair yaklaşımın kökeninde eksik yasal zeminin yer almadığı dikkatlerden kaçmayacaktır. Sorunun çözümü için medeni dünyanın gelişmiş ülkeleri ve özellikle uluslararası düzeyde karar alıcıları, var olan sözleşmeleri de geliştirerek yoksulluk, açlık, göçler ve küresel şiddet sarmalına düşen toplumlarda dünyaya gelen dezavantajlı çocukları bu krizlerden koruyacak strateji ve politikalar ortaya koymalıdır. Bunları da demokrasilerini dayandırdıkları temel ilkeler olan adalet, eşitlik ve özgürlük ilkeleriyle toplumsal hayatta sıklıkla vurguladıkları çok kültürlülük ve ötekine saygı gibi değerleri etnik, dini, kültürel ayırım gözetmeksizin yapmalıdırlar. Araştırmada görüşlerine

yer verilen kendileri de bir göçmen olan edebiyatçıların eserlerinde göç olgusuna dair psikolojik ve sosyolojik nitelikte tespitleri, esasen güçlü bir göç edebiyatının varlığının göstergesidir. Yine sinema gibi sanatın farklı alanlarında da göçe odaklanan eserler verilmektedir. İnsanlığın her geçen gün yeni göç dalgalarıyla yüzleştiği çağımızda konuya dair insani duyarlıklar geliştirmenin bir yolu da sanatı etkili kullanmak olsa gerektir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç sosyolojisi* (2. bs). Nobel Akademik Yayıncılık
- Alpöge, G. (2012). *Anne-baba olmak*. Bilgi Yayınevi.
- Anadolu Ajansı, (2021, Nisan 27) *Dünya genelinde göçmen nüfusu 50 yılda 3 kattan fazla artış gösterdi*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-genelinde-gocmen-nufusu-50-yilda-3-kattan-fazla-artist-gosterdi/2079827>
- Anadolu Ajansı. (2022a, Mart 4). Afganlar şiddetlenen yoksullukta organlarını satıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-siddetlenen-yoksullukta-organlarini-satiyor-/2484705>
- Anadolu Ajansı. (2022b, Şubat 22). *Akdeniz yüzlerce Alan bebeğe mezar oldu*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/akdeniz-yuzlerce-alan-bebege-mezar-oldu/1571115>
- Annette Korntheuer, Korn, A., Hynie, M., Shimwe, B., & Homa, L. (2018). Education pathways: Policy implications for refugee youth in Germany and Canada. İçinde *Today's youth and mental health, advances in mental health and addiction*. Springer International Publishing.
- Berk, L. E. (2013). *Bebekler çocuklar: doğum öncesinden orta çocukluğa*. Nobel Akademik Yayıncılık
- Bozarslan, H. (2017). Her şeye hükmeden ama bir çözüm sunamayan şiddet. *Doğu-Batı*, 20(81), 11-24.
- Canatan, K. (2018). *Muhafazakar endişe: Aile* (1. bs). Mana Yayınları.
- Cibran, H. (t.y.). *Ermiş* (1. bs). Remzi Kitabevi.
- TDK Sözlüğü: (2021, Ağustos 1). *Çocuk ne demek TDK Sözlük Anlamı*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=çocuk>
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma* (1. Basım). Efil Yayınevi.
- Dere, İ., & Demirci, E. (2021). Göçmenlerin ülkeye ve eğitime entegrasyonu: Almanya ve Kanada'nın politikalarının karşılaştırılması. *Milli Eğitim*, 50(Özel sayı:1), 1055-1080.
- Ekcici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.

- Eroğlu, M. (2020). Etnik kimlik, savaş ve göç olgularının çocuklar ve ergenler üzerindeki psikolojik etkileri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 4(1), 94-105. <https://doi.org/10.38015/sbyy.721964>
- Furedi, F. (2013). *Paranoyak anne-babalık* (A. Tüfekçi, Çev.). İz Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (C. Güzel, Ed.; 1. bs). Kırmızı.
- Güllü, İ. (2015). Yeni çocuk sosyolojisi bağlamında Almanyada'ki göçmen Türk çocuklarının dini toplumsallaşması. *Sosyoloji Divanı*, 3(6), 83-102.
- Hanbel, A. b. (2001). *Müşnedi Ahmed b. Hanbel* (Ş. el-'Arnavût & A. Mesud, Ed.; 1. bs, C. 29). Müessesetü'r-Risâle.
- Hikmet, N. (2017). *Ne güzel şey hatırlamak seni: Genco Erkal'ın sesinden Nâzım Hikmet şiirleri* (12. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Hürriyet, (2022, Mart 4). *Dünyayı şoke eden anlar... Afganlar bebeklerini Taliban'dan kurtarmak için dikenli tellerin üzerinden attı!* <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunyayi-socketeden-anlar-afganlar-bebeklerini-talibandan-kurtarmak-icin-dikenli-tellerin-uzerinden-atti-41876456>
- Keeley, B. (2009). *International migration the human face of globalisation*. OECD Insights.
- Kiran, L. (2015, Temmuz 6). *This is our cry. This is our prayer. Peace in the world. Sadako Sasaki was two years old when the atomic bomb was dropped on Hiroshima during World War II. She was less than two kilometres away from.* <https://www.scout.org/ar/node/84321>
- Maalouf, A. (2019). *Ölümcül kimlikler* (A. Bora, Çev.; 50. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Maalouf, A. (2004). *Yolların başlangıcı*, (S. Rifat, A. Derman, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akinhay & D. Kömürcü, Çev.; 4. bs). Bilim ve Sanat.
- Mülteciler Derneği. (2022, Mart 4). *Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2022 – Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.* <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Özel, İ. (2003). *Çatlacak kadar aşkı* (1. bs). Adam.
- Tezcan, M. (2000). *Dış göç ve eğitim*. Anı Yayıncılık
- TRT HAber, (2021, Nisan 27). *Avrupa'da 18 binden fazla çocuk göçmen kayboldu.* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupada-18-binden-fazla-cocuk-gocmen-kayboldu-573781.html>

TRT HAbEr, (2022, Şubat 22). *Meksika sınırında dehşet: Çocuklar duvardan aşağı atılıyor.*
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/meksika-sinirinda-dehset-cocuklar-duvardan-asagi-atiliyor-569259.html>

Uluslararası temel insan hakları belgeleri (1. bs). (2001). TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları.

UNHCR Türkiye. (2022, Mart 4). Anasayfa. <https://www.unhcr.org/tr/>

Unicef. (2021a, Nisan 26). *A new kind of 21st century family.*
<https://www.unicef.org/eca/stories/new-kind-21st-century-family>

Unicef. (2021b, Nisan 27). *Adil: Six thousand kilometres and counting.*
(<https://www.unicef.org/eca/stories/adil-six-thousand-kilometres-and-counting>)

Yaman, F. (2020). *Çocuk terkinin karanlık yüzü* (1. bs). Çizgi Kitabevi.

Young-Bruehl, E. (2021). *Çocuk düşmanlığı çocuklara karşı önyargıyla yüzleşme* (A. Bora, Çev.; 1. bs). İletişim Yayınları.